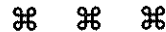

שמואל הרץ

קדימה בקיום מצוות

ראשי-פרקים

- א. שתי סוגיות העוסקות בשאלה
- ב. שאלה של קדימות ושאלה של ביטול
- ג. חבוש בבית האסורים
- ד. מצווה למען העושה, ומצווה למען הזולת
- ה. שאלת החייל ותפילותיו

חייל משרת בצבא בנקודה רחוקה ומבודדת, ומתקשה לקיים מצוות יום יומיות כגון תפילה במניין וכדו'. פעם אחת הוא זוכה לקבל יום חופשה לפי בחירתו. האם יבחר את היום הקרוב האפשרי, או יבחר יום מאוחר יותר, למשל שבת, שבה יזכה לקיים מצוות רבות נוספות?

א. שתי סוגיות העוסקות בשאלה

חז"ל קבעו כללים בדיני קדימה במצוות. סוגיה בעניין זה יש בזבחים. לפי המשנה (פ"י מ"א): "כל התדיר מחבירו קודם את חבירו". המקור לכך הוא סדר הקרבת הקרבנות ביום הראשון של פסח. על יום זה נאמר "מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלהי" - ללמדנו, שקרבן המוסף של החג הוא מלבד, בנוסף, לעולת התמיד של בוקר שהוקרב לפניו. סיבת הקדימה אף היא כתובה בפסוק: "אשר לעולת התמיד" – מפני שהיא עולת תמיד, תדירה, היא קודמת.

כלל נוסף בדיני קדימה נקבע במשנה שלאחריה (פ"י מ"ב): "כל המקודש מחבירו קודם את חבירו". הדוגמא המובאת לכך במשנה היא, כהן שעומדות לפניו שתי מצוות של זריקה – זריקת דם חטאת וזריקת דם עולה. במקרה זה דם החטאת קודם, כיון שדם החטאת מכפר על חטאים חמורים שעונשם כרת. מאידך גיסא, אברי עולה ואמורי חטאת – אברי העולה קודמים, מפני שהם נשרפים כליל על המזבח.

כיצד יש להתנהג כאשר שני כללים אלה – תדיר קודם לשאינו תדיר; מקודש קודם לפחות מקודש – מתנגשים זה בזה? בעיה זו הוצגה בגמרא זבחים צ"ב:

"אבעיא להו: תדיר ומקודש - איזה מהם קודם? תדיר קודם משום דתדיר, או דלמא מקודש קדים דקדיש." הגמרא (צא,א) מנסה לפשוט ספק זה מהקדמת תמידים למוספים - אע"פ שלמוסף יש קדושה נוספת של קדושת היום, בכל זאת קודם לו התמיד כיון שהוא תדיר. הגמרא דוחה הוכחה זו, כיון שקדושת היום חלה לא רק על המוסף, אלא גם על התמיד.

סוגיה דומה יש במנחות. לפי המשנה שם (פ"ד מ"ד) "התמידין אינם מעכבין את המוספים, ולא המוספים מעכבים את התמידין" - היינו, אע"פ שלכתחילה תמיד קודם בהיותו תדיר, מכל מקום בדיעבד אם הקדים את הפחות תדיר, הקרבנות כשרים. על כך מובא ספק בגמרא (מט,א): "בעא מיניה ר' חייא בר אבין מרב חסדא: ציבור שאין להם תמידין ומוספין, אי זה מהם קודם?" הגמרא מבארת שהספק הוא כשיש בידי הציבור די קרבנות כדי להקריב תמידים של מחר (יום חול) או מוספים של היום (שבת), והשאלה היא: "תמידין עדיפי, שכן תדיר; או דלמא מוספין עדיפי, דהוה להו מקודש."

לכאורה, זוהי אותה שאלה שבה דנה הגמרא בזבחים - תדיר קודם או מקודש קודם. אולם הסוגיה במנחות לא ניסתה לפשוט את הספק מקדימת התמידים למוספים באותו יום. על כך העירו בעלי התוספות (זבחים צא,א ד"ה תא שמע): "וצריך לדקדק: בפרק התכלת [היינו, במנחות, שם] גבי התמידין אין מעכבין את המוספין, דאיכא כי הך בעיא דתדיר ומקודש, ולא פשיט מיניה מידי; דלא מייתי הכא ראיות דהתם, והנהו דהכא לא מייתי התם."

ב. שאלה של קדימות ושאלה של ביטול

נראה ששתי הסוגיות עוסקות בשאלות של קדימויות שונות זו מזו. על שונות זו יש ללמוד מתוך דברי התוספות בשבת כג, ב ד"ה הדר. לפי הגמרא שם כשעומדת לו לאדם האפשרות לקנות נר חנוכה בלבד או יין לקידוש בלבד, עליו לקנות את נר החנוכה, שהוא עדיף "משום פרסומי ניסא". אעפ"כ בקריאת התורה מקדימים לקרוא בראש חודש טבת (שחל בחנוכה) את קריאת ר"ח לקריאת חנוכה. הטעם לכך, לפי התוספות שם, הוא: "משום דקריאת התורה, כיון דמצוי למיעבד תרוייהו - תדיר ופרסום הנס - עבדינן תרוייהו, ותדיר קודם. אבל היכא דלא אפשר למיעבד תרוייהו, פרסומי ניסא עדיף." היינו: שני סוגי קדימויות הן: באחד התדיר בא על חשבון זה שאינו תדיר; המקודש בא במקומו של הפחות מקודש ומבטל אותו לחלוטין; וכן הנעשה לצורך פרסום הנס מבטל

לחלוטין את זה שנעשה שלצורך אחר. בסוג הקדימות השני מדובר על סדר הופעת שני הערכים, מי מהם קודם בזמן.

סוגיות הגמרא בזבחים ובמנחות עוסקות כל אחת בסוג קדימות שונה. בבעיה בזבחים ניתן לקיים את שתי המצוות, והבעיה היא מה להקדים - תדיר או מקודש. לעומת זאת במנחות הבעיה היא כאשר ניתן לקיים רק מצוה אחת (או זו או זו) - איזו מהן להעדיף, תדיר או מקודש. ראיית הגמרא בזבחים מהקדמת התמידים למוספים (אפשר לקיים שניהם) אינה מועילה לספק שבגמ' במנחות, ששם אי אפשר לקיים את שתי המצוות, אלא אחת מהן בלבד.

מדברי התוספות בשבת אנו למדים שהכלל "תדיר ושאינו תדיר קודם" חל רק במקום שניתן לקיים את שתי המצוות; אבל כשניתן לקיים רק אחת משתייהן, אזי המקודש, החשוב, יותר (למשל: מחמת שהוא בא כדי לפרסם את הנס) הוא הקודם. עקרון זה, שההכרעה במקרה האחרון היא לפי חשיבות המצווה, יש ללמוד מהמשנה בהוריות (פ"ג מ"ח): "כהן קודם ללוי, לוי לישראל, ישראל לממזר... אימתו? בזמן שכולם שווים; אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ - ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ." לפי משנה זו היינו צריכים להקדים בעלייה לתורה את עליתו של תלמיד חכם קודם לכהן שאינו ת"ח. אך אין אנו נוהגים כך, משום שבעלייה לתורה ניתן להעלות גם את הת"ח וגם את הכהן, והשאלה היא רק את מי להקדים. במקרה זה לא תלים דיני הקדימה הרגילים, ואנו מעדיפים את השיקולים הנובעים מדרכי שלום (הקדמת הכהן). אבל אם תהיה בעיה את מי לפדות משבי, וניתן לפדות רק אדם אחד - שם יצטרכו להקפיד על דיני הקדימה שבמשנה. אשר להלכה במקרה זה - עיי רמב"ם הלי מתנות עניים ת, יז-יח, ושו"ע יו"ד רנא, ט.

ג. חבוש בבית האסורים

בשאלה של עדיפויות וקדימויות דן הרדב"י (שו"ת ח"ד סי' אלף פו), במקרה של אדם ש"היה חבוש בבית האסורים, ולא היה יכול לצאת להתפלל בעשרה ולעשות מצוות, והתחנן לפני השר או ההגמון ולא אבה שמוע להניחו, זולתי יום אחד בשנה איזה יום שיחפוץ." הדילמה שעמדה בפני אותו אדם היא: "איזה יום מכל ימות השנה יבחר ראובן ללכת לבית הכנסת?"

תשובתו של הרדב"י מביאה את התחבטותו של אחד מחכמי דורו אם עדיף יום הכיפורים או פורים שיש בו ענין של פרסומי ניסא. אבל הרדב"י קובע על סמך הכלל "אין מעבירים על המצוות", שעל אותו חבוש בבית האסורים להעדיף

את "המצוה הראשונה שתבוא לידו, שאי אפשר לעשותה כשהוא חבוש בבית האסורים קודמת... ואין משגיחין אם המצוה שפגעה בו היא קלה או חמורה, שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות."

על הכרעה זו הקשה בעל שו"ת חכם-צבי (סי' קו) מסוגית הגמרא במנחות הנוכרת לעיל, המסתפקת מה יעשה ציבור שיש בידו מספר מוגבל של קרבנות – האם יקריב את המוספים של היום או ימתין להקריב את התמידים של מחר, כיון שהם תדירים יותר. ואי כסברת הרדב"ז, "אף אי תדיר עדיף, מוספין קדמי, מטעם דאין מעבירין על המצוות." על כן מסיק בעל חכ"צ: "ודאי דלא אמרינן אין מעבירים על המצוות אלא בשתיחן שוות, אבל לא בדחד מינייהו עדיף."

ד. מצווה למען העושה, ומצווה למען הזולת

תירוץ על קושייתו של בעל חכ"צ שמעתי מה"ר דב פוברסקי: יש להבדיל בין מצוות שמטרתן-תכליתן היא עצם עשיית המצוה, ותרומת עשיית המצוה היא לעושה המצוה עצמו, לבין מצוות שעיקר מטרתן-תכליתן היא למקבל המצוה, היינו לגורם אחר, שבשבילו נעשית המצוה. רוב המצוות תכליתן היא למען התעלותו של עושה המצוה. עבורו כל המצוות הן שוות ערך, ואין סיבה להעדיף מצוה על רעותה. הכלל השורר במקרה זה הוא: אין מעבירים על המצוות. משום כך על האסיר שבבית האסורים חלה החובה לקיים את המצוה הראשונה שתגיע לידו.

במצוות מהסוג השני, שעשיית המצוה היא למען מקבל המצוה, יש לבדוק איזו מצוה מועדפת לפי מקבל המצוה – האם מועדפת עליו מצוה מקודשת או מצוה תדירה. הסוגיה במנחות דנה בהקרבת קרבנות ומסתפקת בנוגע לכך האם תדיר עדיף על מקודש. יסוד הקרבנות הוא שהן צורכו של הקב"ה, לעשות נחת רוח לפניו. כך מוכח מן הגמרא בביצה כ,ב שלכולי עלמא, גם לבית הלל וגם לבית שמאי אין מקריבים ביום-טוב נדרים ונדבות של יחיד, משום שהפסוק אומר: "כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" (שמות יב,טז) ודרשו חז"ל: "לכם – ולא לגבוה". כיון שכך, שקרבנות הם צורך גבוה, יש מקום להתלבט בהם איזה קרבן להעדיף – תדיר או מקודש – לפי כללים שקבע הקב"ה בתורתו.

ה. שאלת החייל ותפילותיו

שאלתו של הרדב"ז עסקה ביציאתו של אסיר "להתפלל בעשרה ולעשות מצוות". כאמור, רוב רובן של המצוות הינן לצורך התעלותו האישית של מקיימן, ולכן לגביו עצמו אין מקום לכל העדפה אלא – כפי שקבע הרדב"ז: אין מעבירים על המצוות, שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות. אבל השאלה שהעלינו בראש מאמרינו היתה בנוגע לחייל, שבוודאי אין לו כל מניעה לקיים מצוות. בעייתו היחידה היא התפילה במנין. תפילות הרי הן כקרבנות ("יונשלמה פרים שפתינו" – הושע יד, ג; בבלי יומא פו, ב), שהן צורכו של גבוה. ראייה לכך מן הגמרא בביצה טו, ב, הקובעת שיום-טוב צריך שיהיה "חציו לה' וחציו לכם", ותפילה הרי היא מהחלק שהוא "חציו לה"¹. נמצא שחייל זה ראוי שישקול היטב איזה מן הימים לבחור כיום חופשתו, ויש להעדיף את השבת על ימי החול. מה עוד, שלפי בעל שו"ת חכם-צבי, גם האסיר החבוש בבית האסורים צריך לעשות שיקול זה, ולא לפעול לפי הכלל "אין מעבירים על המצוות".

1 כך משמע מדברי מגן-אברהם (תקכט, א) התובע על סמך כך מהחזונים לקצר בניגונים, כדי לא לקצר ב"חציו לכם". וכך כתב במשנה-ברורה (תקכט, א): "חציו לה' – דהיינו, לתורה ותפילה". הרמב"ם (הלי יו"ט ו, יט) מחלק את היום מתחילתו כך: "בבוקר משכימין... לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומתפללין וקורין בתורה בענין היום, וחוזרין לבתיהם ואוכלין, והולכין לבתי מדרשות – קורין ושונין עד חצי היום, ואחר חצי היום מתפללין תפילת מנחה וחוזרין לבתיהם לאכול ולשתות שאר היום עד הלילה." הרי שהתפילה, וכן תלמוד תורה, הינו מ"חציו לה"¹. – הערת עורך (א.ד.).